

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Чубур Н. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри політичних технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: 0000-0002-0735-7307

chbnv@ukr.net

У статті аналізується ідеологічний фактор впливу на процеси глобалізації в сучасному світі. У зв'язку з цим проведено аналіз різноманітних ідеологічних концептів, доктрин і теорій. Розглянуто ідеологічне явище глобалізації через призму глобалізму. Зокрема, автор досліджує політичний глобалізм, що ґрунтується на уявленнях ідеологічного порядку та враховує інтереси і можливості держав, що найбільш виграли від сучасних процесів глобалізації, особливо у політичній і економічній частинах.

Особлива увага приділена впливу англо-американського лібералізму. В цьому контексті глобалізм розглядається з точки зору ідеології та стратегії, у відповідності з якою зусиллями глобалістів конструюється світ економічного і політичного монополізму. У відповідності з цим нормальна конкуренція і партнерство підмінено поділом на «золотий мільярд» та периферію. Автор наводить наукову класифікацію типів глобалізму, що формують картину сучасного світу. У статті особлива увага приділяється протиріччям щодо значення та впливу ідеологічного фактору на сучасні глобалізаційні процеси. Зокрема, аналізується проблема деідеологізації та реідеологізації суспільства. Автор розглядає різноманітні за своїм походженням, сферами прояву, механізмами і наслідками процеси, що складають об'єктивний зміст глобалізації і вважає, що останні не можуть бути вільні від комплексу ідеологічних факторів, цінностей і аспектів.

Окремо піднято питання щодо реалізації інтересів техносфери. Концепція техносфери і пов'язані з нею ідеологічні побудови пересікаються з однією із самих важливих і гострих проблем сучасності – співвідношенням процесів глобалізації з модернізацією, провідним напрямом якої виступає вестернізація. Автор розглядає ідеологію глобалізму в межах економікоцентричного підходу щодо інтерпретації сучасного світу.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, ідеологія, деідеологізація, техносфера, модернізація.

Глобалізація стала одним із провідних символів сучасної епохи і вже декілька десятиліть кардинально змінює життя всього людства. Цей феномен постійно знаходиться у центрі уваги світової суспільної думки, його намагаються використати у своїх інтересах різні політичні сили. Актуальність, складність і масштабність цього явища лише частково обґрунтовують неоднозначність підходів щодо його суджень і трактувань. У цьому зв'язку виникає нагальна проблема дослідження реальних і об'єктивних явищ глобалізації та їх відображень у вигляді різноманітних ідеологічних концептів, доктрин і теорій.

Таким чином, метою даної статті є аналіз і характеристика ідеологічного впливу на сучасні глобалізаційні процеси. Серед основних завдань є дослідження політичного глобалізму, історичний аналіз англо-американського лібералізму, співставлення протилежних точок зору щодо значення та впливу ідеологічного фактору на сучасні глобалізаційні процеси. Дослідження виконано з використанням методів системного, логічного, структурно-функціонального та соціально-політичного аналізу.

Підходи до визначення поняття глобалізація та вплив останньої на політико-економічні сфери життя стали предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Дж. Вільямсон, М. Камдессю, Д. Медоуз, Дж. Сакс, Дж. Сорос. У працях вчених В. Бансала, Дж. Майер, Г. Мюрдала та інших обґрунтовуються загрози неоліберального підходу до побудови світового господарства. Перші спроби до вивчення ідеології та вплив останньої на суспільні сфери життя стали предметом дослідження науковців, серед яких А. Дестют де Трасі, К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Манхейм. У працях вчених М. Шелера,

Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса ідеологія розглядалася достатньо суб'єктивно – вираз певного інтересу будь-якої соціальної групи.

Низка провідних дослідників вважають, що реальний процес глобалізації засобів і технологій передачі інформації, фінансових ринків, новітніх видів озброєння знаходить своє оформлення в ідеології глобалізму. Ідеологічне явище глобалізації в багатьох випадках сприймається через призму глобалізму. Останній розглядається як когломерат уявлень, що підкреслюють роль і значення глобальних витоків в житті сучасного людства і має майже завжди виключно позитивний зміст. При цьому залишаються осторонь конкретні питання соціально-політичної організації, а також зміст таких основ; глобальне розглядається як самоцінність і засіб вирішення накопичених у світі проблем (Глобалізація та політика, 2021). Окремо слід звернути увагу на політичний глобалізм, що ґрунтується на уявленнях ідеологічного порядку та враховує інтереси і можливості держав і об'єднань, які найбільш виграли від сучасних процесів глобалізації, особливо у фінансово-економічній частині.

Існує дещо інше трактування проблеми сучасної ідеологізації глобалізаційних процесів, а сама ідея глобалізації має всі шанси стати підґрунтям однієї з самих нових світових ідеологій, що визнає суспільно-політичний клімат першої половини ХХІ століття. Мова йде про американську версію англо-американського лібералізму. Англо-американський лібералізм у свій час сформував ідею відкритого суспільства (Поппер К., 1994). Глобалізація – це варіант відкритого суспільства в планетарному масштабі, де існує світ економічного та інформаційного обміну, що не обмежений будь-якими протекціоністським перепонами. Глобалізм розглядається з точки зору ідеології та стратегії, у відповідності з якою зусиллями глобалістів, всупереч їх ліберальній риторичі, конструюється світ економічного і політичного монополізму. У відповідності з цим нормальна конкуренція і партнерство підмінені поділом на «золотий мільярд» та периферію (Global transformations, 2000).

Низка закордонних авторів пов'язують тенденції узурпації можливостей глобалізаційного прогресу зі США. Французький дослідник А. Валладао, наприклад, зазначав: «Особлива перевага світового положення США складається в тому, що в силу власної економічної, політичної і військової могутності вони являються єдиною державою, що може дозволити собі не пристосовуватися до світової спільноти, а навпаки, пристосовувати цю спільноту до себе». Він вважає, що «США виграють від становлення взаємозалежного і глобального світу з тієї причини, що їх власне суспільство вже частково глобалізоване і живе в умовах, коли окремі люди і різноманітні їх об'єднання постійно шукають правила поведінки, що не порушували б їх взаємовідносин. Америка зараз виявилась центром світу тому, що весь світ знаходиться в Америці». Дійсно, США першими відчули наступ ери глобалізації та змогли пристосуватися до її викликів, розробити стратегію поведінки, що забезпечила їм в основному позитивні результати та привілейоване положення (Valladao A., 1993).

На цьому етапі важливо констатувати два факти. Перший з них стосується використання терміну «глобалізм» для характеристики ідеологічних концепцій, що пов'язані із глобалізацією як об'єктивним вектором світового розвитку і реальними подіями в житті людства. Це стало причиною багатьох непорозумінь, що можна знайти в наукових працях і суспільно-політичній літературі. Другий пов'язаний з тим, що глобалізаційні ідеологічні концепції, в певній мірі комунікують стратегію глобалізму, яку в сучасному світі здібні проводити лише найбільш розвинуті країни, а саме США та їх партнери по клубу «золотого мільярду». Дві обставини сприяли тому, що глобалізм дуже швидко поширився світом і в 1970-ті рр. переважав в ідейному спектрі світогляду освіченої частини людства.

По-перше, мова йде про деідеологізацію багатьох сфер життя країн і народів, перш за все міжнародних відносин і системи загальнолюдських підходів до світового розвитку. З одного боку, поштовх досліджень «кінця ідеологій» був у більшості бунтом раціоналістичної свідомості науково-технічної революції, що розпочала постіндустріальну стадію життя людства. Це був своєрідний протест проти ірраціональності ідеологій, що була закладена у ХІХ ст. З іншого боку, деідеологізація стала прапором «нового класу» технократів і менеджерів, які намагалися за допомогою цієї концепції послабити контроль політиків і громадянського суспільства над їх діями. Їх девізом стала теза, згідно якої все, що ліві сили та ліберали були готові досягти за допомогою болючих для населення соціальних революцій, можливо і потрібно досягати за допомогою більш ефективної і менш затратної науково-технічної революції. Деідеологізація мала двох суспільних адресатів: науково-технічну інтелігенцію та пересічну людину, що являла сучасний тип «споживача». Для перших деідеологізація була ідеалом точного, верифікованого знання. На основі останнього, технократи робили спробу визволитися від критики та контролю ідеологів і політиків. Щодо «економічної людини», яка була орієнтована на споживання, деідеологізація означала реабілітацію «принципу задоволення», послаблення моралі, що заважала долучитися до «цивілізації споживачтва і відпочинку» (Фукуяма Ф., 2019).

По друге, реалії світу, що постійно змінюється у напрямку постіндустріально-інформаційного суспільства, вимагали якщо не відмови, то у всякому випадку наукової ревізії всіх сторін такої складної категорії як ідеологія. З того часу, як поняття «ідеологія» у 1801 р. було введено у науковий обіг

французьким філософом і економістом А. Дестют де Трасі і який підняв питання, чому ті чи інші комплекси ідей (у тому числі і хибні) мають домінуючий вплив на суспільство, суспільствознавство концентрувало свою увагу на розкритті «вчення про ідеї» як теорії причин їх хибності, як ідеології «хибної свідомості» тощо (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Однак дослідники розуміли і той беззаперечний факт, що якби ідеології не відігравали важливої соціальної ролі, то вона навряд чи могла б десятиліттями і століттями спрямовувати волю та енергію мільйонів людей на реалізацію тих чи інших проектів і цінностей. Дійсно, якби ідеології були стовідсотково хибними, то їх політична і практична цінність вимірювалася негативними показниками. Як наслідок, вони швидко зникли б як суспільне явище. Виникнення ідеологій започаткувало той етап розвитку політики, коли змістом відносин між людиною і владою став захист групових інтересів та заснованих на них індивідуальних прав. В цих умовах політична стабільність стала в немалій ступені визначатися характером уявлень щодо неї населення. Останні залежали від здібності тієї чи іншої ідеологічної конструкції логічно пояснювати сучасний стан і проектувати прийнятне майбутнє.

Наприклад, марксизм намагався визначити соціальну «вагу» ідеологій через їх зв'язки з інтересами суспільних груп і класів, що трактувалися як пріоритетні (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Однак «реальний соціалізм» продемонстрував, що служіння інтересам не головна ознака ідеології. М. Вебер використовував концепцію ідеології з метою дослідження впливу релігії на становлення індивідуалізму в суспільній психології, а разом з ним і капіталізму в суспільних відносинах. Ним були розкриті позитивні функції ідеології навіть у тих випадках, коли за її змістом ту чи іншу ідеологію можна визнати хибною (Хрестоматія з політології, 2014).

К. Манхейм характеризував ідеологію як метод соціального пізнання, що стало важливим і цінним для інтерпретації цього феномену (Манхейм К., 2008). Однак і ця функція не може бути визнана основною для ідеології. Завдяки працям К. Манхейма і К. Маркса, концепт «ідеології» за тривалі роки свого академічного існування отримав відому теоретичну самодостатність.

Традиційний підхід західної науки щодо дослідження ідеології ґрунтується переважно на трьох основних пунктах: тезис щодо плюралізму ідеологій; визначення ідеології як хибної чи поєднання хибної та істинної свідомості; зведення ідеології до упередженості у судженнях, запереченню в ній творчого початку. В останній третій ХХ ст. відбулася не просто реабілітація ідеології як важливої ознаки сучасного цивілізованого суспільства, але як результат багатолітньої дискусії був знятий тезис щодо ідеології хибної свідомості. Ревізії було піддане все термінологічне поле використання поняття «ідеологія»: як процесу виробництва знань, знаків, цінностей у соціальному житті; як сукупності ідей, що притаманні конкретній соціальній групі чи класу; як хибної свідомості, що використовується для забезпечення політичної переваги; як систематично розірваної, викривленої комунікації, що постійно реалізується; як соціально потрібної ілюзії, міфу, віртуальності; як канал чи простір, в межах якого актор визначає смисл оточуючого його світу; як сукупність переконань, що орієнтують на дії (Eagleton T., 1991).

Ідея щодо домінуючого статусу ідеології в організації майбутнього суспільного порядку відстоюють і ті автори, що мають занепокоєння, що певного роду ідеологічні конструкції стануть підґрунтям для швидкого краху цивілізації та приходу нової епохи варварства. І. Валлерстайн у своїх прогнозах виникнення у ХХІ ст. нової економічної світ-системи підкреслював, що невід'ємною умовою досягнення цього стане висунення «ідеології (тобто політичної програми), що ґрунтується на первинній ролі груп як соціальних агентів». При цьому він вважає, що можливі «тільки дві ідеології групової дії». Перша з них характеризувалася американським вченим через ідею «виживання найбільш пристосованих» груп. Другу він пов'язував з принципом «невиключеності» (non-exclusivity). Це визнання рівних прав всіх людських груп на свою долю світового прибутку в реконструйованій людством світ-системі. В такому випадку перед США, на думку, І. Валлерстайна, виникає можливість йти в своєму розвитку двома альтернативними шляхами: 1) неофашистським, повним соціальних конфліктів, за допомогою яких бідніші класи будуть утримувати в самому низу суспільної драбини через насилля; 2) національної солідарності, єдності зусиль, що ведуть до рівності. Визнаючи, що перший шлях для США є неприйнятним, він робить висновки: «До того часу, поки США не усвідомлять, нема єдиного порятунку ніж врятувати все людство, ні вони, ні інший світ не виберуться із структурної кризи світ-системи» (І. Валлерстайн Світ 2050 року буде таким, яким ми його створимо).

Унікальність ролі і функції ідеології як соціального явища існує в тому, що вона забезпечує здібність індивіда і суспільства до довготривалої діяльності в умовах швидкого наростання питань. Проблема криється в тому, що раціональні відповіді на ці питання заздалегідь не можуть бути отримані у сумісній зі строками рішення актуальних задач і з тривалістю людського життя. І це є головною функцією ідеології, що обумовлена природою людської індивідуальної та суспільної свідомості. Саме тому життя, суспільні відносини без ідеології є ілюзією. Ідеології у наш час створюються під довготривалі науково-технічні проекти, соціально-економічні програми та суспільно важливі починання. Як наслідок, відбувається потужна ідеологізація всіх сторін життя сучасної людини. Якщо історію

розглядати з точки зору як історію ідей, а світовий розвиток як сферу і напрям реалізації ідей, то сама думка щодо занепаду ідеологій представляється некоректною та хибною.

Дослідники приходять до висновку, що ідеологічний пейзаж світу у XXI ст. «багатомірний і не зводиться лише до одного лібералізму, ні до політичних ідеологій як таким. Релігійні, а також соціокультурні і неполітичні форми та прояви ідеології починають відігравати в ньому все більшу роль». З іншого боку, різноманітні за своїм походженням, сферами прояву, механізмами і наслідками процеси, що складають об'єктивний зміст глобалізації, не можуть бути вільні від комплексу ідеологічних факторів, цінностей і аспектів. Вони будуть стикатися між собою, доводячи на практиці необхідність ідеології як явища і в найближчому майбутньому. Її основними джерелами в наш час виступають наступні фактори:

– стабільні, довготривалі негативні екологічні наслідки господарської діяльності людини на планеті, що досягли у другій половині XX ст. масштабів загрози мутації всієї біосфери Землі, включаючи саму людину;

– поява перших суб'єктів світової економіки і політики (транснаціональних корпорацій, держав, міжурядових організацій), поєднання інтересів, здібностей і можливостей, що вимагають від них і дозволяють їм діяти глобально в одній чи декількох сферах життєдіяльності на повсякденній основі (Fuller G., 1998).

На сучасному етапі на перший план світового життя висувається реалізація інтересів техносфери. Остання розглядається як сукупність найбільш розвинутих постіндустріальних держав, що знаходяться один з одним в певних структурних відносинах є матеріальною основою багатьох сучасних глобалізаційних процесів (Політологічний енциклопедичний словник, 2004). Концепція техносфери і пов'язані з нею ідеологічні побудови пересікаються з однією із самих важливих і гострих проблем сучасності – співвідношенням процесів глобалізації з модернізацією, провідним напрямом якої виступає вестернізація. З цього питання існує два основних підходи. Перший ґрунтується на тому, що глобалізація – це процес ширший, ніж вестернізація і у всіх практичних сенсах є ідентичним феномену модернізації. Прихильниками цієї точки зору є А. Гідденс, Р. Робертсон, М. Олброу, У. Коннолі. Ці дослідники проаналізували досвід входження в постіндустріальну стадію розвитку деяких азіатських країн та довели, що модернізаційні можливості в них були реалізовані без вестернізації їх основоположних засад. Представники другого підходу розглядають глобалізацію як глобальну дифузію західного модернізму, тобто розширеної вестернізації, поширення капіталізму і західних суспільно-політичних інститутів. Між прихильниками цих двох підходів йде достатньо жвава дискусія, в центрі якої принципове питання: чи може незахідний світ вступити у фазу глобалізації, не потрапивши під вплив вестернізації, не заплативши відмовою від своєї культури заради низки ефективних цивілізаційних основ Заходу?

Теорія глобалізації та ідеології глобалізму тривалий час розвивалася в межах економікоцентричного підходу щодо інтерпретації сучасного світу і людської історії. Дійсно, глобалізація із самого початку була більш успішною саме в економічній сфері. Найбільш відомі з них – багаточисельні концепції модернізації і розвитку, теорії залежності і мікросистемності. Найбільш істотною рисою перших з них був універсалізм, іншими словами розвиток суспільства розглядався як всезагальний процес, що мав одні й ті самі закономірності та етапи для всіх країн і народів. Ці теорії визнавали особливості еволюції різних етносів і держав, однак вважали їх або несуттєвими, або різними ділянками на одному й тому ж шляху розвитку. Методологічною основою універсалізму був технологічний детермінізм, що розглядав розвиток людства з прогресу технологій і економіки і призводив до вирішення усіх соціальних проблем.

Метаморфози світоустрою, які відбулися протягом останніх десятиліть, наочно продемонстрували, що ідеології не зникли зі світової політики та міжнародних відносин. Навпаки, події кінця XX початку XXI століття зазначають, що політичні функції ідеологій розширюються і залишаються важливим фактором глобалізаційних процесів сучасності. Разом зі зміною складу сил, що діють у світовій політиці, іншими стали ідеї, концепції та ідеології, якими ці сили користуються у боротьбі за власні цілі. Світ у XXI столітті стоїть на порозі зародження нових ідеологій, що орієнтуються на визначенні шляхів розвитку не тільки окремих держав, скільки людства загалом. Важливим матеріалом для їх розвитку стануть глобальні ідеологічні системи.

Chubur N. To the problem of ideologization of globalization processes today

The article analyzes the ideological factor of influence on globalization processes in the modern world. In this regard, an analysis of various ideological concepts, doctrines and theories was carried out. The ideological phenomenon of globalization is considered through the prism of globalism. In particular, the author examines political globalism, which is based on the ideas of the ideological order and takes into account the interests and capabilities of the states that have benefited the most from modern processes of globalization, especially in the political and economic parts.

Special attention is paid to the influence of Anglo-American liberalism. In this context, globalism is considered from the point of view of ideology and strategy, in accordance with which the efforts of globalists construct a world of economic and political monopoly. Accordingly, normal competition and partnership have been replaced by a division into the "golden billion" and the periphery. The article pays special attention to contradictions regarding the importance and influence of the ideological factor on modern globalization processes. In particular, the problem of de-ideologization and re-ideologization of society is analyzed. The author examines processes that are diverse in their origin, spheres of manifestation, mechanisms and consequences, which make up the objective content of globalization and believes that the latter cannot be free from a complex of ideological factors, values and aspects. A separate question was raised regarding the realization of the interests of the technosphere. The concept of the technosphere and related ideological constructions intersect with one of the most important and acute problems of our time - the correlation between the processes of globalization and modernization, the leading direction of which is westernization. The author examines the ideology of globalism within the framework of the economic-centric approach to the interpretation of the modern world.

Key words: globalization, globalism, ideology, de-ideologization, technosphere, modernization.

Література:

1. Глобалізація та політика національної безпеки : підручник / під ред. Петра Юхименка. К.: Центр навчальної літератури, 2021. 408 с.
2. Карл Поппер Відкрите суспільство та його вороги. Том I. / Перекл. з англ. О. Коваленка. К. : Основи, 1994. 444 с.
3. Global transformations: politics, Economics and culture / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p.
4. Valladao A. Le XXI siècle sera américain. Paris, 1993. P. 48.
5. Френсіс Фукуяма Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К. : Наш формат, 2019. 608 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко. К. : Генеза, 2004. 792 с.
7. Хрестоматія з політології: навч. посібн. / упор. В. Ф. Смолянчук, Н. В. Чубур. К : КНЕУ, 2014. 579 с.
8. Манхейм К. Идеология та утопия / Пер. з нім. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. С. 132.
9. Eagleton T. Ideology: An Introduction. N. Y., 1991. P. 2.
10. І. Валлерстайн Світ 2050 року буде таким, яким ми його створимо. Веб-сайт: URL: <http://www.commons.com.ua>
11. Fuller G. Redrawing the World Borders // *World Policy Journal*. Summer 1998. P. 30.

References:

1. Yukhymenko P (Ed). (2021) Globalizatsiia ta polityka natsional'noi bezpeky. [Globalization and national security policy: textbook]. Kyiv : Center of Educational Literature, 2021. 408 s. [in Ukrainian].
2. Karl Poper (1994) Vidkryte suspil'stvo ta yoho vorohy. Tom I. [The open society and its enemies. Volume I.]. Kyiv : Osnovy, 1994. 444 s. [in Ukrainian].
3. Global transformations: politics, Economics and culture (2000) / Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Cambridge; Oxford: Polity Press, 2000. 515 p. [in English].
4. Valladao A. (1993) Le XXI siècle sera américain. Paris, 1993. P. 48. [French].
5. Francis Fukuyama (2019) Politychnyj poriadok i pilytychnyj zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do globalizatsii [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. Kyiv : Nash format, 2019. 608 s. [in Ukrainian].
6. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk (2004) / Uporyad. V. P. Horbatenko [Political science encyclopedic dictionary]. Kyiv: Heneza, 2004. 792 s. [in Ukrainian].
7. Khrestomatiya z politolohiyi: navch. posibn. (2014) / Uporyad. V. F. Smolyanyuk, N. V. Chubur. [Textbook of political science]. Kyiv : KNEU, 2014. 579 s. [in Ukrainian].
8. Mankheym K. (2008) Ideolohiya ta utopiya / Per. z nim. [Ideology and utopia] Kyiv : DUKH I LITERA, 2008. 132 s. [in Ukrainian].
9. Eagleton T. (1991) Ideology: An Introduction. N. Y., 1991. P. 2. [in English].
10. Vallerstayn I. Svit 2050 roku bude takym, yakym my yoho stvorymo. [The world of 2050 will be as we create it] URL:<https://www.commons.com.ua>. [in Ukrainian].
11. Fuller G. (1998) Redrawing the World Borders. *World Policy Journal*. Summer 1998. P. 30. [in English].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2023

Стаття рекомендована до друку 19.06.2023